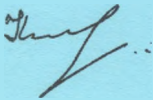

#6m.
к74

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

КОФАНОВ
Андрій Віталійович

УДК 343.977

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ
ГЛАДКОСТВОЛЬНОЇ ВОГНЕСТРІЛЬНОЇ
ЗБРОЇ

Спеціальність 12.00.09 -
кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

КИЇВ - 2000

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Здійснювані в Україні соціально-економічні та політичні перетворення, побудова демократичної правової держави гальмуються серйозним загостренням криміногенної обстановки, зростанням злочинності. Злочинність наблизилась до факторів політичного значення, стала характеристикою стану суспільства, суттєвим дестабілізатором суспільного життя.

В структурі загальної злочинності погіршилися її якісні показники, що проявляється насамперед у збільшенні кількості корисливо-насильницьких та агресивно-руйнівних проявів.

В насильницькій і насильницько-корисливій злочинності швидкими темпами йдуть процеси озброєння і якісного переозброєння злочинців. Якщо в 70-80-ті роки вони були озброєні в основному мисливськими рушницями і предметами господарсько-побутового призначення, то в теперішній час все частіше використовують стандартну і саморобну бойову вогнестрільну зброю, бойові припаси і вибухові речовини. З використанням вогнестрільної зброї на території України в 1992-1999 рр. скоєно 8952 злочини (72,0% із них скоєні з використанням гладкоствольної вогнестрільної зброї).

Подальше загострення криміногенної ситуації в країні відбувається також в результаті порушення порядку обігу вогнестрільної зброї, бойових припасів і вибухових речовин. В ході спеціальних операцій, проведених правоохоронними органами в 1992-1999 рр. на території України вилучено з незаконного обігу 23419 одиниць вогнестрільної зброї (67,0% із них склали гладкоствольна вогнестрільна зброя). Особливо багато одиниць вогнестрільної зброї, що незаконно зберігаються, вилучається в останні роки. Якщо, наприклад, в 1997 році правоохоронними органами вилучено з незаконного обігу близько 4-х тисяч одиниць вогнестрільної зброї, в 1998 - 4,3 тисячі, то в 1999 - більше 4,5 тисяч.

У криміногенній ситуації, що склалася в останні роки несприятим фактором виступає зниження рівня розкриття злочинів, які скоєні з використанням вогнестрільної, в тому числі гладкоствольної мисливської зброї, спеціального призначення та бойової або пов'язаних з порушенням порядку її обігу, а також ріст кількості кримінальних справ про такі злочини, що знаходяться в провадженні. Однією з причин такої ситуації виступає та обставина, що вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які винні в протиправному використанні вогнестрільної зброї, бойових припасів і вибухових речовин або незаконному їх обігові, пов'язане з необхідністю проведення судово-

балістичних досліджень на якісно новому рівні.

Особливі труднощі в правозастосовчій практиці викликає дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї в зв'язку з наявністю в обігу (законному і незаконному), крім гладкоствольної мисливської, великої кількості одиниць гладкоствольної вогнестрільної зброї бойового та спеціального призначення, яка за своїми технічними характеристиками помітно відрізняється від вітчизняних і світових стандартів гладкоствольної вогнестрільної мисливської зброї.

Якісному виконанню подібних досліджень перешкоджає також відсутність нових методик експертно-криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї, в тому числі з урахуванням її різноманітності, великої кількості технічних стандартів у різних країнах виробників.

Проблемам судової балістики, особливостям експертно-криміналістичного дослідження вогнестрільної зброї, бойових припасів і вибухових речовин присвячені праці відомих вчених криміналістів Авер'янової Т.В., Бергера В.Е., Білизного І.А., Большакова В.Н., Вакуловського О.М., Горбачова І.В., Гусарова В.П., Дворянського І.О., Егорова О.Г., Ермоленка Б.М., Закутського Д.М., Зюскіна М.М., Каледіна О.М., Комаринця Б.М., Ладіна В.М., Мишина Ю.В., Пестуна М.С., Плєскачевського В.М., Ростова М.М., Саакяна В.М., Самсонова Г.О., Сапожникова І.О., Сташенка Є.М., Тихонова Є.М., Толстухіна Т.Б., Філіпова В.В.

До числа перших криміналістичних досліджень гладкоствольної вогнестрільної зброї виробництва колишнього СРСР (мисливських гладкоствольних вогнестрільних рушниць, бойових припасів до них і слідів пострілу) відноситься праця Р.А. Самсонова "Судово-балістичні дослідження мисливських гладкоствольних рушниць, бойових припасів до них та слідів дії цієї зброї" (1954р.). Окремі аспекти дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї розглядалися в працях Бергера В.Є., Большакова В.Н., Тихонова Є.Н., Мітрічева В.С., Ладіна В.Н., Комаринця А.М., Каледіна А.І., Дворянського І.А., Єфремова І.А., Егорова А.Г., Ермоленка Б.М., та інш. Проте, відаючи належне науковому рівню і ступеню розробленості в криміналістиці проблем судової балістики, слід признати, що опубліковані праці відносяться до більш ранніх періодів розвитку і не вичерпують даної проблеми. Не знайшли висвітлення в наукових дослідженнях окремі питання вивчення та дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї спеціального призначення та бойової, а саме визначення критеріїв визнання вогнестрільної зброї - мисливською, бойовою чи спеціального призначення. Більш того,

вивчення стану наукової розробки затрунутої проблеми свідчить про те, що в останнє десятиліття в Україні питання, що пов'язані з методикою криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї, взагалі не вивчались на рівні наукових праць. Таким чином, на сучасному етапі боротьби зі злочинністю питання експертно-криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї (мисливської, бойової та спеціального призначення) в Україні мало вивчені і в такому аспекті досліджуються вперше. Подальша ж їх розробка буде сприяти правозастосовчій практиці і всьому комплексу заходів боротьби із злочинністю, тобто необхідність їх вирішення продиктована сучасними завданнями в плані укріплення правопорядку і законності.

Відмічені обставини обумовили вибір теми дисертаційного дослідження, яка є актуальною і має науково-практичне та освітянське значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження спрямоване на виконання "Комплексної цільової програми боротьби із злочинністю на 1996-2000 рр.", затвердженої Указом Президента України від 17.09.1996 року № 837/9 і плану основних напрямків діяльності МВС України з виконання Комплексної програми (п.42); плану виконання підрозділами Національної академії внутрішніх справ України наказу № 722 МВС України "Про організацію виконання Комплексної цільової програми боротьби із злочинністю на 1996-2000 рр."; щорічних планів науково-дослідних робіт Національної академії внутрішніх справ України.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в розробці науково обгрунтованої методики експертно-криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї (мисливської, бойової та спеціального призначення) та наданні практичних рекомендацій (пропозицій) по вдосконаленню організації боротьби з незаконним обігом гладкоствольної вогнестрільної зброї в Україні.

Відповідно до поставленої мети в дисертації зроблена спроба вирішити наступні вузлові завдання:

- 1) вивчити стан теоретичної і методологічної розробки поняття і предмета судової балістики, класифікації гладкоствольної вогнестрільної зброї (бойової, спеціального призначення та мисливської);
- 2) визначити місце методики криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї у системі судової балістики, дослідити її методи, алгоритми вирішення ідентифікаційних та неідентифікаційних питань при дослідженні вогнестрільної зброї та набоїв

до неї, слідів пострілу в самій зброї, на пошкоджених перешкодах та на тому, хто стріляв;

3) розробити пропозиції щодо підвищення ефективності методики проведення судово-балістичних досліджень гладкоствольної вогнестрільної зброї в експертно-криміналістичних закладах України;

4) на основі вивчення наукових розробок, проведення експериментальних досліджень і узагальнення слідчої та експертної практики сформулювати рекомендації щодо забезпечення криміналістичної служби України відповідними новітніми методиками і технічними засобами криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї;

5) розробити програму спецкурсу "Основи криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї та слідів її застосування" з метою рекомендації введення його в навчальний процес експертно-криміналістичних факультетів спеціальних юридичних вузів.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, які склалися в сфері боротьби з протиправним використанням і незаконним обігом гладкоствольної вогнестрільної зброї, в тому числі мисливської, бойової та спеціального призначення.

Предметом дослідження є права регламентація, практика, яка склалася і результативність боротьби з протиправним використанням і незаконним обігом гладкоствольної вогнестрільної зброї, тактико-технічна характеристика гладкоствольної вогнестрільної зброї, теоретичні дослідження по вказаним питанням.

Методологія та методика дослідження. Методологічну основу дослідження становлять принципи та основні категорії діалектико-матеріалістичного пізнання соціальних явищ і процесів розвитку та взаємозв'язку об'єктів реальної дійсності, система загальнонаукових та спеціальних методів, які є засобами наукового пошуку в арсеналі гуманітарних, у тому числі й юридичних наук. Зокрема, при аналізі чинного вітчизняного і зарубіжного законодавства застосовані історичний та порівняльно-правовий методи, при класифікації гладкоствольної вогнестрільної зброї за призначенням - системно-структурний, при узагальненні і аналізі ринку незаконного обігу вогнестрільної зброї в Україні і сусідніх державах (Росії, Молдові, Білорусі) - статистичний, при проведенні узагальнення результатів слідової картини 1090 пострілів з різних видів гладкоствольної вогнестрільної зброї - експериментальний метод та при оцінці результатів опитування 1000 фахівців правоохоронних органів з питань поняття і криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї - метод анкетування.

Положення, висновки й рекомендації, які є в дисертації, базуються

на широкому нормативному, науково-теоретичному й практичному матеріалі.

Правову базу дослідження складають Конституція України, закони та постанови Верховної Ради України, Укази Президента України, декрети та постанови Кабінету Міністрів України, що регулюють суспільні відносини в сфері боротьби з незаконним обігом гладкоствольної вогнестрільної зброї, чинні відомчі нормативні акти та інструктивні документи МВС України.

Теоретичною базою дослідження є наукові праці з проблем філософії, загальної теорії права, соціології, психології, галузевих правових наук і перш за все криміналістики, зокрема, праці відомих вчених криміналістів Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.Є. Бергера, В.Г. Гончаренка, В.Ф. Гушина, Ю.М. Грошевого, Б.М. Єрмоленка, А.В. Іщенко, Б.М. Комаринця, Н.І. Клименко, М.В. Костицького, В.О. Коновалової, В.С. Кузмічова, В.К. Лисиченка, В.Г. Лукашевича, В.Т. Нора, І.В. Постіки, Г.В. Прохорова-Лукіна, М.В. Салтевського, М.Я. Сегає, І.Я. Фрідмана, В.Ю. Шепітька та ін.

Емпіричну базу дослідження складають статистичні звіти за 1992-1999 роки з питань експертно-криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї, узагальненні дані проведених автором в 1992-1999 роках експериментальних дослідженнях 1090 пострілів з гладкоствольної вогнестрільної зброї спеціального призначення, бойової, мисливської, результати соціологічних досліджень з питань теми дисертації, проведених автором шляхом анкетування і опитування 1000 респондентів - працівників органів внутрішніх справ та особистий досвід автора на посадах фельдшера лабораторної діагностики і експерта-стажиста НД ЕКЦ при ГУ МВС України у м. Києві та викладача кафедри криміналістичних експертиз НАВСУ.

Наукова новизна одержаних результатів визначається передусім тим, що дисертація є першим за часи незалежності в Україні монографічним дослідженням, в якому з урахуванням змін, що відбуваються в сфері боротьби із злочинністю, її правовому регулюванні та удосконаленні правоохоронної діяльності, викладені проблемні питання експертно-криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї.

Згідно з авторською концепцією, що відображає сутність, завдання та можливості підвищення ефективності методики експертно-криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї, на захист виносяться наступні положення:

1) визначення поняття гладкоствольної вогнестрільної зброї та її класифікація (за призначенням) на бойову, спеціальну та мисливську;

2) визначення поняття бойової гладкоствольної вогнестрільної зброї та класифікація бойової гладкоствольної вогнестрільної зброї (довгоствольна, середньоствольна);

3) формулювання поняття гладкоствольної вогнестрільної зброї спеціального призначення та класифікація гладкоствольної вогнестрільної зброї спеціального призначення (класична, універсальна, довгоствольна, середньоствольна, короткоствольна);

4) поняття мисливської гладкоствольної вогнестрільної зброї і її класифікація (за довжиною стволу, за розміром калібрів, за комплектуванням стволів, за способом заряджання, за кількістю стволів, за кількістю наявних у рушниці патронів, за будовою капсульного механізму, за розташуванням і формою магазину, за принципом дії перезаряджаючого механізму у самозарядних рушниць системи);

5) конкретні рекомендації щодо особливостей проведення тактики огляду місця події злочину, вчиненого з використанням гладкоствольної вогнестрільної зброї;

6) пропозиції щодо вдосконалення методики і арсеналу науково-технічних засобів судово-балістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї: бойової, спеціальної та мисливської;

7) пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства з питань обігу, реєстрації, дослідження вогнестрільної зброї (КК, КПК, проектів Законів України "Про зброю" і "Про боротьбу з тероризмом");

8) проект програми спецкурсу "Основи криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї та слідів її застосування" і рекомендації щодо введення її в навчальний процес експертно-криміналістичних факультетів спеціальних юридичних вузів.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження. Розроблені та сформульовані в дисертації загальнотеоретичні і методичні положення методики судово-балістичних досліджень гладкоствольної вогнестрільної зброї можуть вважатися певним внеском в теорію судової балістики. Сформульовані висновки та пропозиції можуть бути використані в науково-дослідних цілях - для подальшої розробки та вдосконалення теорії криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї. Вони також мають прикладне значення, оскільки направлені на удосконалення практики експертно-криміналістичних досліджень вогнестрільної зброї.

Результати дослідження можуть бути також використані:

- у практичній діяльності правоохоронних органів - для оптимізації оперативно-розшукової, судової, експертної і слідчої діяльності по розслідуванню злочинів, вчинених з використанням гладкоствольної

вогнестріЛЬНОЇ зброї; вилучення з незаконного обігу нелегальної вогнестріЛЬНОЇ зброї; контролю за ринком зброї; удосконалення методики криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестріЛЬНОЇ зброї;

- у навчальному процесі - при підготовці відповідних навчальних програм, розділів підручників, навчальних посібників з курсу "Криміналістика", "Криміналістична техніка", "Судова балістика", "Судові експертизи" та "Основи криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестріЛЬНОЇ зброї та слідів її застосування" у навчальних закладах МО, МЮ, СБУ, МВС України;

- у законотворчій діяльності - для вдосконалення чинного законодавства про обіг і дослідження вогнестріЛЬНОЇ зброї.

Низка пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства про основні засади дослідження вогнестріЛЬНОЇ зброї надіслана в Комітет правової політики та Комітет з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією Верховної Ради України.

Розроблені і складені автором криміналістичні таблиці визначення відстані пострілу з гладкоствольної вогнестріЛЬНОЇ зброї (спеціальної та бойової, мисливської) пройшли апробацію і використовуються в практичній діяльності криміналістичних підрозділів ГУ МВС України у містах Києві та Севастополі, УМВС України в Запорізькій, Чернігівській, Одеській та Миколаївській областях.

Результати даного дослідження використовуються в навчальному процесі при викладанні курсу криміналістики та споріднених спеціалізованих курсів ("Судова балістика", "Теоретичні основи судової експертизи") і в науково-дослідній роботі Національної академії внутрішніх справ України.

Особистий внесок здобувача полягає, зокрема, в тому, що ним самостійно, на основі проведеного наукового дослідження, розроблені рекомендації щодо вдосконалення методики і арсеналу науково-технічних засобів судово-балістичного дослідження гладкоствольної вогнестріЛЬНОЇ зброї.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження доповідались і обговорювались на засіданні кафедри криміналістичних експертиз Національної академії внутрішніх справ України, трьох міжнародних наукових конференціях ("Правовий статус особи", Київ, грудень 1998 р.; "Європа на порозі нового тисячоліття", Київ, травень 1999 р.; "Україна: поступ у майбутнє", Київ, квітень 2000 р.); чотирьох міжнародних семінарах ("ІСІТАР Міністерство юстиції США - програма підготовки фахівців огляду місця події та

скоєння злочину", Київ, березень 1997 р.; "Поліцейські служби Баварії", Київ, лютий, 1998 р.; "Правові аспекти розбудови громадянського суспільства", Київ, лютий, 2000 р.; Розслідування вбивств, Академія ФБР, Київ, квітень, 2000 р.); телепрограмі "За і проти прийняття Закону "Про зброю", Київ, березень 1999 р.

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертаційному дослідженні знайшли відображення: у двох підручниках з криміналістики підготовлених у співавторстві (Криміналістика: - К.: Право, 1997; Криміналістика: - К.: Атіка, 1998).

По темі дослідження також видано два навчальних посібника: ("Транснаціональна преступність: состояние и трансформация", "Портрет комп'ютерного злочинця"). Крім того, основні положення та висновки дисертації опубліковані автором в одинадцяти одноособових наукових статтях у фахових виданнях.

Структура дисертації зумовлена її метою та поставленими завданнями і складається зі вступу, двох розділів, які містять сім підрозділів, висновків, списку використаних літературних джерел (434 найменування) та додатків на 54 сторінках. Загальний обсяг дисертації - 261 сторінка, з яких 180 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується вибір та актуальність теми дослідження, визначаються його об'єкт, предмет і завдання, методологічна і науково-теоретична основа, показана наукова новизна, практична значимість отриманих результатів, наведені дані щодо їх впровадження та апробації.

Перший розділ "НАУКОВІ ОСНОВИ СУДОВОЇ БАЛІСТИКИ ЯК ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ" присвячений аналізу теоретичних та методичних основ сучасної судової балістики, її місцю в системі науки криміналістики.

У першому підрозділі "Поняття та предмет судової балістики" розглядаються поняття та визначення термінів "зброя", "вогнестрільна зброя" та їх види, "загальна балістика", "судова балістика" та їх співвідношення, співвідношення судової балістики з криміналістичною технікою, предмет судової балістики та основні види судово-балістичних досліджень.

На думку автора, судовою балістикою називається розділ науки криміналістики, який, з метою одержання доказової інформації, вивчає ручну вогнестрільну зброю і сліди її дії, та на основі військово-технічних даних загальної і військової балістики, механізму пострілу розробляє методи і технічні засоби для виявлення, фіксації та дослідження

матеріальних слідів, що утворюються внаслідок використання вогнестрільної зброї при вчиненні злочинів.

Об'єктом судово-балістичних досліджень можуть бути:

1) гладкоствольна і нарізна зброя (старовинна і сучасна, головним чином ручна), а також її частини - магазин, щоки, ложе, цев'є; приладдя до зброї - шомпол, протирка, кобура, чохол; тайники для збереження зброї - книги, бруски дерева з виїмками тощо; 2) пристрої та предмети, які не є зброєю, але схожі з нею (стартові, пневматичні, газові, будівельно-монтажні пістолети тощо); 3) боеприпаси, гільзи, кулі, шріт, капсулі, клейтухи, прокладки; 4) матеріали та інструменти для виготовлення та спорядження боеприпасів; 5) вибухові речовини (порох та його компоненти); 6) кульові, шротові пробіи та пошкодження (вм'ятини, тріщини); 7) сліди відображення на гільзах, кулях, шротинах, прокладках і клейтухах і т. ін.

Дані, які отримані в процесі проведення окремих слідчих дій (огляду місця події, обшуку і т.ін.) дозволяють: а) встановити факти застосування вогнестрільної зброї; б) визначити вид, а в ряді випадків і систему зброї, яка була застосована при вчиненні злочину; в) встановити з якого екземпляру зброї були проведені постріли; г) виявити обставини скоєння злочину (місце знаходження стрільця, напрямок і дистанцію пострілів, кількість одиниць зброї, що була використана в конкретній ситуації) і т.ін.

Пізнання особливостей та ознак названих об'єктів, установлення закономірностей утворення слідів зброї і можливості їх дослідження складають предмет судової балістики. Оволодіння її основами дозволяє установити важливі обставини злочину, розшукати та ідентифікувати зброю.

Другий підрозділ "Поняття і класифікація бойової та спеціальної гладкоствольної вогнестрільної зброї" представляє собою розгорнуту характеристику тактико-технічних даних бойової й спеціальної гладкоствольної вогнестрільної зброї та її класифікацію.

З урахуванням особливостей конструкції, тактико-технічної характеристики і застосування автор вважає, що бойова гладкоствольна вогнестрільна зброя - це зброя з гладкими стволами, в якій використовується кінетична енергія згорання пороху для викидання одиничного або множинного снаряду, що перебуває на озброєнні у збройних силах багатьох країн світу й спеціально призначена для розв'язання бойових та оперативно-службових завдань, у процесі яких знищується жива сила противника.

До тактико-технічних особливостей бойової гладкоствольної вогнестрільної зброї відноситься: довжина ствола не більше (500 мм, але

є й винятки) і довжина патронника (70-76-82 мм); наявність стандартного складного прикладу, спеціальних маркувань та пристосувань для кріплення лазерного прицілу, приладу нічного бачення і лампи-освітлювача; спеціальні посилені бойові припаси, гвинтівкова мушка та діоптрія, модульні системи та вертлюжна антапка для підвищення маневрування тощо. Елементами, які уражають противника, є картеч (звичайна свинцева, сталева плакована томпаком), спеціальні стрілоподібні елементи (їх початкова швидкість близько 800 м/сек) і кулі.

Гладкоствольна вогнестрільна зброя спеціального призначення співпадає з бойовою гладкоствольною вогнестрільною зброєю за принципом дії (використання кінетичної енергії згорання порошу для викидання одиничного або множинного снаряду), але відрізняється за тактико-технічними даними, до яких відносяться: довжина ствола (коливається від 610 мм до 210 мм); калібр (нестандартний); замок, що ковзає і замикається поворотом замка личинки або клинове замикання; ударно-спусковий механізм куркового типу; барабанний, коробчастий, трубчастий магазин, невелика дальність стрільби (до 150 м) та початкова швидкість польоту заряду (250-270 м/сек) тощо. Факторами, що уражають противника є гумові або пластикові кулі, картеч, речовини сльозоточивої або подразнюючої дії, запалювальні суміші (в ємкостях-гранатах) та набої, які використовуються для бойової гладкоствольної вогнестрільної зброї. Патрони до цієї зброї мають за типом мисливських паперову або пластикову гільзу з металевим фланцем, яка споряджається гранатою (газовою, запалювальною), гумовою, пластиковою кулею або картеччу.

Застосовується ця зброя тільки в поліції та загонах спеціального призначення (спецпідрозділах поліції, МВС) і призначена для ведення спеціальних операцій та виконання оперативно-службових завдань, у процесі яких травмується чи знищується жива сила противника.

Різновиди цієї зброї відрізняються один від одного технічними даними, різними конструкторськими особливостями (рішеннями) та технічними стандартами країн-виробників. З урахуванням цих особливостей автор пропонує класифікувати гладкоствольну вогнестрільну зброю спеціального призначення на наступні дві групи: а) класичну; б) універсальну.

При цьому класична гладкоствольна вогнестрільна зброя спеціального призначення за своїми тактико-технічними характеристиками призначена тільки для відстрілу зарядів (гумових або пластикових куль чи картечі, а також гранат, заряджених речовинами подразнюючої або сльозоточивої дії, запалювальними сумішами).

Універсальна гладкоствольна вогнестрільна зброя спеціального

призначення за своїми тактико-технічними характеристиками призначена для відстрілу як зарядів класичної гладкоствольної вогнестрільної зброї спеціального призначення (за допомогою підкалібрових насадок), так і бойових припасів бойової гладкоствольної вогнестрільної зброї (свинцевих та сталевих куль, картечі, стрілоподібних елементів).

За довжиною ствола гладкоствольна вогнестрільна зброя спеціального призначення (класична і універсальна) поділяється на короткоствольну (довжина ствола до 270 мм), середньоствольну (довжина ствола від 270 мм до 500 мм) та довгоствольну (довжина ствола понад 500 мм). За цією ж ознакою бойова гладкоствольна вогнестрільна зброя відповідно поділяється на середньоствольну (довжина ствола понад 270 мм і до 500 мм) та довгоствольну (довжина ствола понад 500 мм).

Третій підрозділ **"Поняття та класифікація гладкоствольної мисливської вогнестрільної зброї"** присвячений тактико-технічній характеристиці гладкоствольної мисливської вогнестрільної зброї, процесу її модернізації та удосконалення конструкції боєприпасів.

Принцип дії мисливської вогнестрільної зброї такий самий, як і у бойової та спеціальної гладкоствольної вогнестрільної зброї, тобто використання кінетичної енергії згорання пороху для викидання одиничного або множинного снаряда. Застосовується така зброя для спортивного або аматорського (значно рідше - промислового) полювання.

Автор констатує, що за способом виготовлення вогнестрільна гладкоствольна мисливська зброя буває заводська, кустарна і саморобна. Саморобна зброя надзвичайно різноманітна за своєю будовою, проте частіше всього існує у вигляді рушниць. Її основні вузли нерідко копіюються з заводських зразків, а за зовнішнім виглядом і бойовими якостями така зброя значно відрізняється від зброї заводського виробництва.

Автор підкреслює, що для судово-балістичної оцінки зброї, з'ясування правомірності користування нею певною особою, віднесення до вчиненого злочину і встановлення джерел придбання необхідно визначити вид зброї, модель, калібр, номер та інші реквізити.

Під час вивчення мисливської гладкоствольної вогнестрільної зброї зустрічається багато труднощів у зв'язку з різноманітністю моделей мисливської зброї та відсутністю відповідної інформації про будову деяких з них.

На основі узагальнення різноманітних підходів до класифікації мисливської вогнестрільної зброї, з урахуванням різноманітностей її моделей та тактико-технічних даних, автор пропонує класифікувати таку зброю за наступними найхарактернішими ознаками: а) за основним

призначенням (мисливська та мисливсько-спортивна); б) за числом стволів (одноствольна, двоствольна, багатоствольна); в) за будовою каналу ствола (гладкоствольна, нарізна та гладкоствольно-нарізна); г) за способом з'єднання ствола з ствольною коробкою (розбірна, нерозбірна, складна); д) за розміщенням та формою магазина (коробчаті та трубчаті підствольні магазини та ті, що в прикладі); е) за будовою ударно-спускових механізмів (зовнішньо-куркова, внутрішньо-куркова, ударникова); є) за розміщенням приводу або важеля замикаючого механізму системи (з верхнім ключем, з боковим ключем, з ковзаючим цев'єм та з рукояткою замка); ж) за принципом дії перезаряджаючого механізму у самозарядних рушниць системи (ті, що діють на віддачі рухомого ствола з довгим і коротким ходом і які працюють на відведенні із ствола порохових газів; які функціонують на рухомому патроннику; засновані на принципі інерції; із вільним затвором і змішані); з) за способом заряджання (шомпольні та казнозарядні); и) за різновидом використаних набоїв (шротові, куле-шротові); і) за розміщенням капсуля та бойка (центрального і кільцевого запалення); ї) за кількістю патронів у рушниці (однозарядні, багатозарядні); й) за калібром (12, 16, 20, 24, 28, 32; 410); к) за способом виготовлення (заводське, кустарне, саморобне); л) за довжиною ствола (короткоствольна, середньоствольна, довгоствольна).

Другий розділ - "ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ СУДОВО-БАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ГЛАДКОСТВОЛЬНОЇ ВОГНЕСТРІЛЬНОЇ ЗБРОЇ" присвячений висвітленню поняття і наукових основ методики проведення судово-балістичних досліджень гладкоствольної вогнестрільної зброї, основним видам судово-балістичних досліджень та їх оцінки експертом.

У першому підрозділі "Основи методики судово-балістичних досліджень гладкоствольної вогнестрільної зброї" досліджуються наукові основи методики дослідження - класифікації та ідентифікації гладкоствольної вогнестрільної зброї. Базуючись на дослідженнях вчених криміналістів щодо ідентифікації об'єктів (В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. Є. Бергера, В. Ф. Гущина, Б. М. Ермоленка, В. Г. Гончаренка, І. І. Котюка, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, В. С. Кузьмічова, В. Я. Колдіна, В. К. Лисиченка, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, І. Я. Фрідмана), автор вважає, що ідентифікація - це не тільки мета і метод криміналістики, а й дослідницький процес. Структура цього процесу включає наступні етапи: 1) огляд об'єктів; 2) роздільне дослідження; 3) порівняльне дослідження; 4) аналіз і оцінка результатів, порівняння та формулювання висновків.

У другому підрозділі "Види судово-балістичних досліджень

гладкоствольної вогнестрільної зброї" аналізуються види судово-балістичних досліджень: ідентифікаційних і неідентифікаційних (діагностичних, ситуаційних та класифікаційних). Розглядається можливість встановлення групової належності, в тому числі загального джерела походження бойових припасів, їх компонентів та частин; встановлення цілого за частинами (клейтих і частина паперового аркуша); ототожнення зброї за стріляними кулями, гільзами, шротом.

Ідентифікаційне дослідження вогнестрільної зброї проводиться з метою визначення і встановлення її індивідуальної totoжності. Ідентифікація гладкоствольної вогнестрільної зброї проводиться за слідами-відображеннями, які утворюються на боєприпасах під час пострілу (кулях, шроті, картечі, гільзах), а також встановлення цілого за його частинами, розрізненого в момент учинення злочину (наприклад, загублений магазин, заряджений патрон, шомпол).

Що стосується кола завдань неідентифікаційного дослідження, то воно досить широке, оскільки охоплює питання, пов'язані з: а) встановленням виду і моделі зброї, визнання її вогнестрільною; б) встановленням придатності зброї для стрільби і її бойових якостей (убивчої сили, дальності ураження); в) з'ясуванням, з якого боку пробитий отвір кулею, з якої системи зброї відстріляна куля (гільза), знайдена на місці події; г) установлення для якої зброї призначені бойові припаси, що виявлені і вилучені у підозрюваного; д) визначенням способу виготовлення зброї і бойових припасів (заводським, кустарним чи саморобним способом) та з допомогою яких інструментів; е) визначенням чи не використовувались конкретні предмети (пристрої) для спорядження бойових припасів; є) визначенням місця, де знаходився стрілець і т.п.

До неідентифікаційних досліджень також належить з'ясування запитань: а) пов'язаних з відповідністю об'єкта заданим характеристикам (чи є даний об'єкт вогнестрільною зброєю? чи справна вогнестрільна зброя та чи придатна вона для здійснення пострілів? чи можливий постріл з даної зброї без натискання на спусковий гачок?); б) щодо механізму події (факт проведення пострілу; визначення його спрямованості і дистанції; визначення місця, з якого проведений постріл тощо).

Поняття наукових основ судово-балістичної експертизи гладкоствольної вогнестрільної зброї має включати основоположні для даного виду експертизи дані. До них належать: вчення про ідентифікацію зброї; відомості про індивідуальність слідоутворюючих поверхней гладкоствольної вогнестрільної зброї, відносну стійкість мікрорельєфу слідоутворюючих деталей гладкоствольної вогнестрільної зброї і слідосприймаючих об'єктів, яка визначається ідентифікаційним періодом;

дані про механізм утворення слідів на снарядах та гільзах; про варіаційність відображення ознак гладкоствольної вогнестрільної зброї на снарядах та гільзах залежно від впливу різних чинників; класифікація об'єктів (зброї, бойових припасів), слідів та ознак, що сприяє максимальній індивідуалізації об'єктів; дані про використання в судово-балістичній експертизі ефективних науково-технічних засобів, прийомів, методів та методик дослідження; про оцінку ознак, сукупність яких необхідна для встановлення наявності або відсутності тотожності.

У третьому підрозділі "Експеримент як складова частина судово-балістичного дослідження" автор на основі проведених в 1992-1999 рр. в НДЕКЦ ГУ МВС України м. Києва та на полігоні МО України експериментальних досліджень (1090 пострілів) встановив, що за своїми балістичними характеристиками гладкоствольна вогнестрільна зброя спеціального призначення та бойова гладкоствольна вогнестрільна зброя відрізняються від мисливської гладкоствольної вогнестрільної зброї, а тому автор вважає, що сучасну гладкоствольну вогнестрільну зброю слід класифікувати на мисливську, спеціального призначення та бойову гладкоствольну вогнестрільну зброю (отримані результати експериментальних досліджень систематизовані автором в окремих криміналістичних таблицях, які детально висвітлені в дисертації).

На підставі проведених експериментальних досліджень (1090 пострілів) автор вважає, що осип шроту слід вимірювати в двох напрямках - за найбільшою та найменшою осями (умовно - за горизонталлю і за вертикаллю). При цьому спочатку вимірюють весь осип шроту, а потім осип шроту після виключення 3-4% шротин, що далеко відлетіли. Якщо осип за формою довгастий, то діаметр обчислюється як середнє арифметичне з найбільшого та найменшого розмірів. Для найбільш точного визначення дистанції пострілу слід зробити 10 експериментальних пострілів з досліджуваної рушниці патронами, спорядженими аналогічним способом та тими самими компонентами, як і той патрон, яким стріляли на місці події. Мінімальне та максимальне розпорощення в серії з 10 пострілів є вихідними даними для підрахунків дистанції. Якщо немає даних про зброю та спосіб спорядження патронів, то дистанцію слід встановлювати за графіком, складеним з урахуванням усіх можливих способів спорядження патронів. У випадках, коли на об'єкті є неповний осип шроту, дистанцію пострілу слід визначати за щільністю шротового осипу (кількістю шротин, що припадають на 1 кв. см площі шротового пошкодження).

Для визначення дистанції пострілу з гладкоствольної вогнестрільної зброї потрібно застосовувати такі методи як візування, математичні,

фізичні тощо.

З метою точного визначення дистанції пострілу передусім необхідно: а) знати обставини пострілу на місці події (вид зброї і бойових припасів, стан матеріалу ураженого пострілом об'єкта тощо); б) вміти диференціювати вхідно-вихідні отвори, встановлювати кількість пострілів і їх напрямки; в) знати особливості утворення слідів пострілу під час стрільби з даної зброї, даними боеприпасами і з певної дистанції. Для цього потрібно провести експериментальне вивчення і комплексне дослідження речових доказів.

Проведені дослідження дозволили автору сформулювати такі рекомендації і пропозиції.

Дозвільній системі органів внутрішніх справ України. Гладкоствольну вогнестрільну зброю спеціального призначення або бойову гладкоствольну вогнестрільну зброю необхідно вилучати у громадян під час її реєстрації тому, що вона повинна використовуватися тільки військовими та спецслужбами МВС, СБУ під час ведення бойових дій чи проведення спецоперацій. Підставою має бути висновок експерта-криміналіста, сформульований на основі проведених експериментальних експертно-криміналістичних досліджень і розроблених автором спеціальних криміналістичних таблиць з переліком відмінностей технічних характеристик мисливської гладкоствольної вогнестрільної зброї, гладкоствольної вогнестрільної зброї спеціального призначення та бойової гладкоствольної вогнестрільної зброї. В зв'язку з цим на думку автора доцільно розпочати роботу по підготовці законопроекту про заборону торгівлі гладкоствольною вогнестрільною зброєю спеціального або бойового призначення і продажу її фізичним та юридичним особам.

Експертам-криміналістам. Етапу ідентифікаційного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї повинно передувати проведення неідентифікаційних досліджень з метою діагностики і класифікації її на: а) гладкоствольну вогнестрільну зброю спеціального призначення; б) бойову гладкоствольну вогнестрільну зброю; в) мисливську гладкоствольну вогнестрільну зброю.

Це - важлива умова подальшого ідентифікаційного дослідження цієї зброї і набоїв до неї та формулювання висновків експертного дослідження.

У четвертому підрозділі "Оцінка експертом результатів дослідження та формулювання висновків" автор зазначає, що аналіз і остаточна підсумкова оцінка виявлених у процесі дослідження ознак є завершальною стадією криміналістичної (балістичної) експертизи. Підсумкова оцінка експертом ознак та властивостей гладкоствольної

вогнестрільної зброї має конкретну мету - визначити їх достатність для індивідуалізації об'єктів або встановлення певних фактів і формулювання остаточних висновків. Висновок експерта про наявність або відсутність тотожності чи встановлення якогось факту під час дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї ґрунтується на виявленні якісної та кількісної сукупності збігу або розбіжностей ознак, властивостей, на їх всебічному аналізі та оцінці.

Тому експерт-криміналіст, який проводить судово-балістичну експертизу, робить певні висновки, як правило, на підставі безпосереднього дослідження поданих слідчим речових доказів та зразків, виявляючи при цьому їх ознаки. В окремих випадках експерт використовує і матеріали кримінальної справи (протоколи огляду, допиту і т.ін.), що містять відомості про зброю, механізм її застосування. Тоді вірогідно більша реальність і конкретність висновків експерта буде залежати від правдоподібності і достовірності матеріалів кримінальної справи.

Ретельно дослідивши та оцінивши всі встановлені ознаки, експерт-криміналіст робить різні висновки: а) категоричний (позитивний або негативний), б) ймовірний або в) про неможливість вирішити поставлені питання.

У процесі доказування слідчий та суд не завжди можуть ефективно використати висновки експерта з тієї причини, що при проведенні ідентифікаційних досліджень експерти не завжди характеризують зброю, з якої була вистріляна досліджувана картеч, куля, шріт або гільза. Тому описання у висновку експертизи властивостей ототожнюваного об'єкта (у разі негативного висновку про тотожність) буде підвищувати його доказову цінність і зазначати шлях подальших пошуків такого об'єкта.

Під час опису експерту слід визначити систему зброї, з якої вистріляний досліджуваний снаряд, описувати загальні й окремі ознаки такої зброї та її слідів-відображень.

Заклучна частина дисертації містить основні висновки, пропозиції і результати проведеного дослідження і зокрема: а) запропонована класифікація гладкоствольної вогнестрільної зброї (мисливська гладкоствольна вогнестрільна зброя; бойова гладкоствольна вогнестрільна зброя (середньоствольна, довгоствольна); гладкоствольна вогнестрільна зброя спеціального призначення, яка, в свою чергу, поділяється на класичну (короткоствольну, середньоствольну та довгоствольну) та універсальну (короткоствольну, середньоствольну та довгоствольну); б) визначені пріоритетні напрямки і можливості сучасної методики криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї; в)

встановлені експериментальним шляхом закономірності утворення слідів картечі та шроту (вистріляних з гладкоствольної вогнестрільної зброї спеціального призначення, бойової та мисливської) на різних перешкодах; г) розроблені спеціальні криміналістичні таблиці вимірювання відстані пострілу за осипом шроту, картечі; д) розроблена програма спецкурсу "Основи криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї та слідів її застосування", яку слід ввести в навчальний процес спеціальних юридичних вузів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРАТАЦІЇ

1. Кофанов А.В. "Закон про зброю" в Україні. Бути чи не бути? // Вісник Української академії державного управління при Президентіві України. - К.: УАДУ, 1998., № 1. - с.152-160.
2. Кофанов А.В. Чи потрібний закон "Про боротьбу з тероризмом" // Вісник Української академії державного управління при Президентіві України. - К.: УАДУ, 1998., № 2. - с. 272-280.
3. Кофанов А.В. Методи дослідження ушкоджень, завданих гладкоствольною вогнестрільною зброєю на різних перешкодах // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України, Луганськ: ЛІВС України, 1998., № 3. - с. 152-162.
4. Кофанов А.В. Деякі аспекти незаконного обороту зброї // Актуальні проблеми розвитку суспільної думки і практики управління. Збірник наукових праць. - Запоріжжя, 1998., № 4. - с. 214-222.
5. Кофанов А.В. Вплив перешкод на характер вогнепальних пошкоджень // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених. Збірник наукових праць. - Харків: УВС, 1997., № 3. - с. 71-76.
6. Кофанов А.В. Методи дослідження пошкоджень, завданих гладкоствольною вогнестрільною зброєю на різних об'єктах // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених. Збірник наукових праць. - Харків: УВС МВС України, 1997., № 4. - с.76-86.
7. Кофанов А.В. Незаконний обіг зброї // Юридический вестник. Одеса: ОГЮА, 1999., № 1/2. - с. 116-120.

АНОТАЦІЇ

Кофанов А.В. Теоретичні та практичні аспекти криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика,

Українська юридична
академія

Інв. № 79574

судова експертиза. - Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2000.

У дисертації розглядаються результати вивчення питань, які пов'язані з науковими та методичними проблемами криміналістичного дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї. Сформульовано криміналістичне поняття гладкоствольної вогнестрільної зброї, дана її класифікація, узагальнені теорія та практика дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї (спеціального призначення, бойової та мисливської). Експериментальним шляхом (1090 пострілів) встановлені закономірності утворення слідів картечі та шроту, відстріляних з гладкоствольної вогнестрільної зброї спеціального призначення, бойової та мисливської на різних перешкодах, а також систематизовані способи встановлення окремих фактів і обставин (за осипом шроту, картечі) вчинення злочинів з використанням гладкоствольної вогнестрільної зброї. На підставі вивчення вітчизняної та зарубіжної літератури, аналізу слідчої і експертної практики, анкетування 1000 працівників Міністерства юстиції, прокуратури, органів внутрішніх справ України, а також проведення експериментальних досліджень розроблені спеціальні таблиці вимірювання відстані пострілу за осипу шроту, картечі, які були опробовані в практичній діяльності органів внутрішніх справ України. Розроблені конкретні рекомендації щодо удосконалення огляду місця вчинення злочинів з використанням гладкоствольної вогнестрільної зброї. У Комітет з правової політики та Комітет з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією Верховної Ради України внесені пропозиції щодо вдосконалення законодавства України про обіг зброї.

Ключові слова: судова балістика; криміналістичне поняття і класифікація, дослідження гладкоствольної вогнестрільної зброї (спеціального призначення, бойова та мисливська).

АНОТАЦИИ

Кофанов А. В. Теоретические и практические аспекты криминалистического исследования гладкоствольного огнестрельного оружия. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 - криминальный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. - Национальная академия внутренних дел Украины, Киев, 2000. .

Диссертация посвящена малоисследованным в науке криминалистике вопросам криминалистического исследования гладкоствольного огнестрельного оружия. Рассмотрены научные и

методические проблемы криминалистического исследования гладкоствольного огнестрельного оружия (охотничьего, боевого и специального назначения). Сформулировано криминалистическое понятие гладкоствольного огнестрельного оружия, дана его классификация, обобщена теория и практика исследования гладкоствольного огнестрельного оружия (специального назначения, боевого и охотничьего). В соответствии с авторской концепцией, которая отображает сущность, задачи и возможности повышения эффективности методики экспертно-криминалистического исследования гладкоствольного огнестрельного оружия, в работе сформулированы такие положения:

- 1) определено понятие гладкоствольного огнестрельного оружия;
- 2) сформулировано понятие боевого гладкоствольного огнестрельного оружия;
- 3) дано определение понятия гладкоствольного огнестрельного оружия специального назначения;
- 4) приведено понятие охотничьего гладкоствольного огнестрельного оружия.

Экспериментальным путем (1090 выстрелов) установлены закономерности образования следов картечи и дроби, выстреленных из гладкоствольного огнестрельного оружия специального назначения, боевого и охотничьего на разных преградах, а также систематизированы способы установления отдельных фактов и обстоятельств (по осыпи дроби, картечи) совершения преступлений с использованием гладкоствольного огнестрельного оружия. На основании изучения отечественной и зарубежной литературы, анализа следственной и экспертной практики, анкетирования 1000 сотрудников Министерства юстиции, прокуратуры, органов внутренних дел Украины, а также проведения экспериментальных исследований, разработаны специальные таблицы измерения расстояния выстрела по осыпи дроби, картечи, которые были апробированы в практической деятельности органов внутренних дел Украины. Разработаны конкретные рекомендации относительно усовершенствования осмотра места совершения преступлений с использованием гладкоствольного огнестрельного оружия. В Комитет правовой политики и Комитет по вопросам борьбы с организованной преступностью и коррупцией Верховного Совета Украины внесены предложения по усовершенствованию законодательства Украины об обращении огнестрельного оружия. Сформулированы выводы и предложения, которые должны содействовать как дальнейшему исследованию данных проблем, так и усовершенствованию

механізму правового регулювання, а також підвищення ефективності криміналістичного дослідження гладкоствольного огнестрельного озброєння.

Ключові слова: судебна балістика; криміналістичне поняття і класифікація, дослідження гладкоствольного огнестрельного озброєння (спеціального призначення, бойового і охотничього).

ANNOTATION

A.V.Kofanov. Theoretical and Practical Aspects of Criminalistic Investigation of Smooth-Bore Firearms

The dissertation deals with scientific and methodical problems, criminalistic conception and classification of smooth-bore firearms, as well as solving theoretical and practical issues connected with smooth-bore firearms (for special, military and hunting purposes). The regularities of forming the trace reflecting the case-shot and shot from smooth-bore firearms having a special purpose, military or hunting purposes, with various baffles, are established; the paper presents possibilities and methods of the establishment of certain facts and circumstances (by the analysis of peppering with shot and case-shot) of crime commitment with the use of smooth-bore firearms. On the basis of the literature study and analysis of the practice of bodies of internal affairs of Ukraine, as well as the conduct of 1090 experiments, the authors have formulated proposals and recommendations for the improvement of the inspection of the place where a crime is committed with the use of the smooth-bore firearms, have developed tables for measuring the shot based on the analysis of shot peppering and case-shot, which were tested in practice in bodies of internal affairs of Ukraine, suggestions for the improvement of the legislation of Ukraine are submitted to the Commission for Law Policy of the Parliament of Ukraine.

Key words: criminalistic conception, investigation and classification of smooth-bore firearms, smooth-bore firearms for special, military and hunting purposes; peppering with shot; special knowledge, forensic ballistics.

Підписано до друку 15.11. 2000 р. Формат 60x90 1/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 0,8, Тираж 100 екз. Замовлення № 409.

Видавництво та друк - Інформаційно-видавничий центр Товариства "Знання" України
03150, м.Київ, вул. Велика Васильківська (Червоноармійська), 57/3, к.214.
Тел. 227-41-45, 227-30-97